KEREKPAJ ULY S.

QAZAQ TILI

(GRAMMATIKA MEN EMLE)

I BOLIM

1933
QAZAQSTAN BASPASY

KENESPAJ ULЬS

QAZAQ TILI

(GIRAMATIKE MEN EMLE)

IBӨLIM

BASTAVЬC MEKTEPTIN 1-CI ÇƏNE 2-CI
OQUV ÇЬLDARЬ YCIN OQUV QURALЬ

Qazaqьstan Qalьq ağartuv kə-
meserijetinin kəlegijesi bekitken

БИБЛИОТЕКА
№ 328
Бугубаева Ж. Т.

1933
QAZAQЬSTAN BASPASЬ

radь. Esek aqьradь. Qoj manrajdь. Qarqa qarqьldajdь.

3. Çumьs. Mьsьq tuvralь ojlarьndь avьzca ajtьp beriqder. Ojlaqandarьndь çazьndar. Çazoqanda bas ərip pen bastap, ajaqьna ulь tьnьs qojьndar. Mьsьq tuvralь taqь da sezder ajtьp, onь da çazьndar.

4. Çumьs. Cortan, tьcqan, qarqa, cegirtke, qoŋьz, çьlan, kepter tuvralь ajtьloqandь oqьndar.

Astь sьzьloqan sezderde davьs bəseŋdejtinin aŋoqarьndar. Tygesindi ojdь kərsetip turoqanьn davьstan bajqàvoqa soladь.

Qajsьsь qalaj qozqaladь.

Cortan çyzedi. Tьcqan çygiredi. Qarqa ucadь. Cegirtke sekiredi. Qoŋьz çorqalajdь. Çьlan ijrendejdi. Kepter ucadь.

Ajaqtaloqan bir ojdь bildiretin sezderdi sojlem dejmiz.

5. Çumьs. Nyktelerdiŋ ornьna mənisine qaraj sez qosьp, sojlem qurandar. Onь kecirip çazьqdar. Ər sojlemnen soŋ ulь tьnьs qojьndar.

Çoŋqь men çonadь Cot pen . . .
Biz ben . . . Qalam men . . .
Cetki men . . . Pьcaq pen . . .

Ijne men . . .
Qasьq pen . . .
Soqa men . . .

(Tesedi, kesedi, icedi, tazalaidь, ajdajdь, çazadь, casadь, tiged:).

6. Çumьs. Syvretterdiŋ retine qaraj sojlemderdi kecirinder.

Жеп bijloj ucьrdь.
Жеп sojьr saudь
Жejnep уj sqrudь

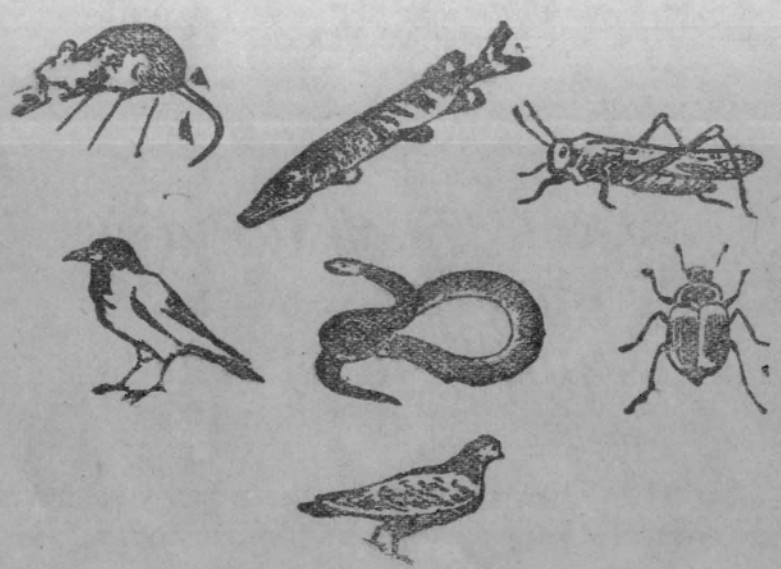
7. Çumьs. Əveli kyz tuvralь, sonan son qьs tuvralь ajtьloqan sojlemderdi oqьp cьqьndar. Boran tuvralь, sonan son cep, çapьraq, çavьn, qьrav, өzen, kyz, suvьq tuvralь sojlemderdi tavьp oqьndar. Suvьq, çanвьr, boran, çapьraq tuvralь sojlemderdi terip kecirinder.

Kyz.	Qьs.
Çapьraq soldь.	Suvьq boldь.
Cepter kepti.	Өzen qattь.
Çavьn tekti.	Qьrav turdь.
Kyz boldь.	Boran soqtь.

8. **Çumьs.** Tømendegi yc qatar søzderdi mønisine qaraj çiktep søjlem qurandar. Olardь køcirip çazьndar. Søjlemdegi birinci søzdi bas ərip pen bastap çazьndar.

1. Aq. Kyreң. Qabaqan. Savlьq.
2. Yredi. Maңrajdь. Çavadь. Cabadь.
3. At. Qoj. Ijt. Qar.

9. **Çumьs.** Tømendegi çəndikterdiң atьn oqьndar. Syvretterine qarap, attarьn køciriңder.

Çьlan. Cortan. Qoңьz. Tьcqan. Kepter. Qarqa. Cegirtke.

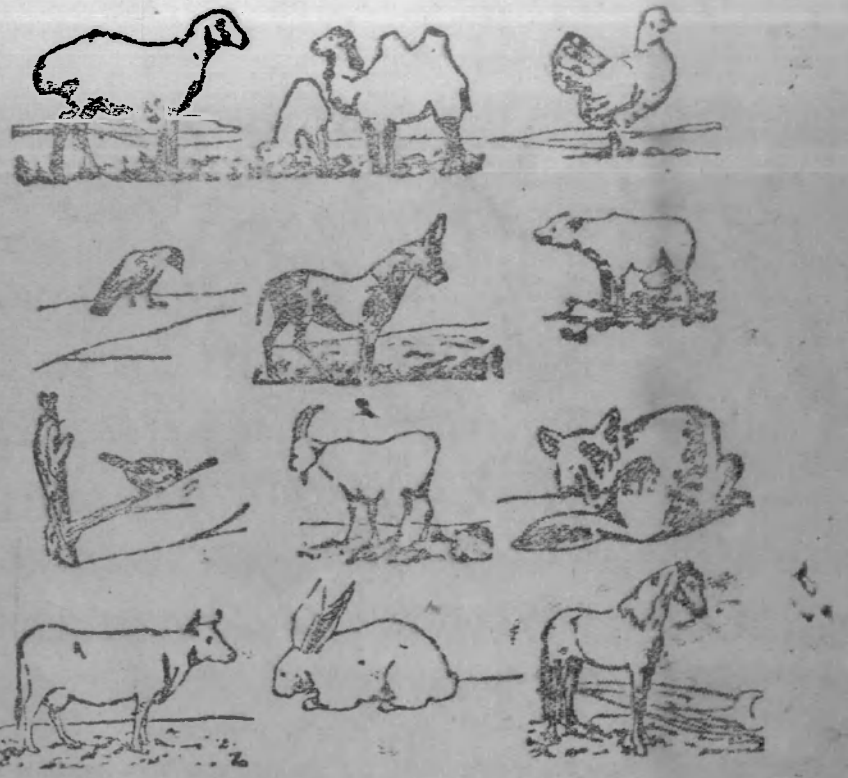
10. **Çumьs.** Køcirgende yc nyktəniң ornьna tijisti søzderin tavьp çazьndar. Ər søjlemniң ajaqьna ulь tьnьs ojьndar.

Neni ne men istejdi.

Otьndь balta men cabadь. Kijimdi . . . men tazalajdь. Tamaqtь . . . pen icedi. Aqactь . . . men çonadь. Qattь . . . men çazadь. Çerdi . . . men ajdajdь. Ijdi . . . men sьpьradь.

(qalam, qəsьq, sьpьrqь, cətki, soqa, çoңqь).

11. **Çumьs.** Əveli qustardьң, sonan soң ajvandardьң attarьn køciriңder.

12. **Çumьs.** Tømendegi əngimeni oqьndar. Əveli eki søzdi søjlemdi, sonan soң yc søzdi søjlemdi, onan keјin tørt søzdi søjlemdi, bes søzdi søjlemdi, altь søzdi søjlemdi køciriңder.

Qьs.

Kyn kəzi çьlьtuvdan qaldь. Suv qattь. Appaq qar çavdь. Ajaz kycejdi. Kisiler çьlь kijim kijdi. Yskirik вoran soqtь· Ьsqьrqan ьzqarlь çei qoraqa kirip keledi. Aqqala salqan вalalardьq вetteri qьzardь.

13. **Çumьs.** Əveli qьs tuvralь səjlemderdi, sonan soq ;az tuvralь səjlemderdi kəcirinder.

Kyn osop tur. Balalar suv çaqasьnda ojnap çyr. Qar qatьq çardь. Iskirik boran soqyp tur. Dalada egin orulyp-çatyr. Bavda bujbol sajrap tur. Maldar symenderp qoraqa toqylada. Ozendegi muz qalыndadь kөk cөpterdiq çaqyraqtarь çajqalyp tur.

14. **Çumьs.** Əveli zavьt, sonan soq qalqoz tuvralь səjlemderdi kəcirinder.

Qalqozqa tьraktьr keldi. Tənertең erte men gyvdək caqьrdь. Çumьscьlar zavьtqa keldi. Qalqozcьlar egin ajdavqa erte cьqtь. Məcijne zavьtta çasaladь. Qalqozdьn çeri — çalpьnьq çeri. Qalqozcьlar tatuvlьq, вirlik pen çer ajdavqa cьq'ь. Qujma seqtьn ekpindi çumьscьlarь sьj aldь.

15. **Çumьs.** Temendegi elenqdi oqьp cьqьrdar. Ər səjlemnen kejin tьrьs alьndar. Boran, muz, qar tuvrasьndaqь səjlemderdi kəcirinder.

Çalpьldaqan çavdь qar.
Ton kijindik tondь mal.
Burqьldaqan вoran вar.
Boran çoqta tuman вar.
Qьzьl cunaq qьzьl вar.
Suvda ajna taz muzьq вar.

16. **Çumьs.** Temendegi yc əngimeniq səjlemderi avьвьp ketken. Solardь maqьna çaqьnan reitep вajlanьstьrьndar.

1.

Qoj syjedi вalasьn qoqьrьm dep, tastan tasqa sekirgen cunaqьm dep.

Ecki syjer вalasьn ьlaqьm dep, ictemeni вilmegen momьnьm dep.

2.

Sonan вeri ijtten saqtanatьn вoldьm.
Men odan ərең qutьldьm.
Bir kyni meni ijt qaвa çazdacь..

3.

Solaj qaraj вir top вala ketti. Onda вarьp ıqqala soqtь. Avьldьŋ aldьnda omвь qar ьar edi.

17. Çumьs. „Murat muzoqa tajьp çьoqьldь“ degen əŋgimeni quraŋdar. Onь əveli avьzca ajtьp вeriŋder, sonan soŋ azьŋdar. Ər səjlemdi tomendegi səzderden вastaŋdar. Səjlem ajaoqьna ulь tьnьs qojьŋdar.

Murat muzqa sьrqanaq . . . . Aвajsьzda ajaqь tajьp . . . . Murat . . . . Munь . . . kərdi. Ol вarьp . . . turqьzdь.

18. Çumьs. Tomendegi səjlemderdi estirtip oqьŋdar. Birinci səjlemniŋ qaj səzinde davьs ekpindi вəseŋ ejdi. Ekinci, ycinci səjlemderdiŋ qaj səzinde davьs ekpini вəseŋdejdi? Davьs ekpini səseŋdegen səzderdiŋ astьn sьzьp, səjlemderdi kəciriŋder.

1.

Malomoz semiz bolqan edi.
Malomoz semiz bolqan.
Malomoz semiz.

2.

Əkem qalqozda traktorcь bolьp istejdi.
Əkem qalqozda istejdi.
Əkem istejdi.

19. Çumьs. Bul çumьs ta çoqarqьdaj.

1.

Aspanda bult qalьŋdadь
Qar çaqalaqtap çavdь.
Boran boraj bastadь.

2.

Murat çaqsь oqojtьn bala boldь.
Murat çaqsь oqojtьn bala.
Murat çaqsь oqojtьn.
Murat çaqsь.

3.

Cecem səbirikte tuqanьn bolьp istejdi.
Cecem səbirikte istejdi.
Cecem istejdi.

20. Çumьs. Tomendegi səjlemderdi oqьndar, sonan soŋ kəciriŋder. Ər səjlemdegi davьs ekpini вəseŋdegen вəzdiŋ astьn sьzьŋdar.

1.

Beken qat çazadь.
Maqan kitap oqьjdь.
Məlik dop ojnajdь.

2.

Əвic keldi.
Əвic qaladan keldi.
Əвic qaladan kece keldi.

21. Çumьs. Bul çumьs ta çoʒarоʒьdaj.

1.

Torqaj ucadь. Torqaj aspanda ucadь. Torqaj aspanda qalьqtap ucadь.

2.

Əkem qalqoz dykeninde çumps istejdi. Əçem alqozdьn malьn kytedi. Biz mektepte oqьjmьz.

3.

Dəmec tənerten mektepke ketti. Dəmec nektepke ketti, Dəmec ketti.

Səjlem ajaqьnda davьsьmьz вəsenдejdi. Səjlem вit. ken son tьnьs alamьz. Çazqanda səjlem ajaqьna ulь tьnьs qojamьz.

§ 2. Səjlemdegi sezderdiң вajlanьsь.

22 Çumьs. Sezderdi вir вiri men durьs вajlanьstьrьp ajlem quraңdar.

Men . . . Sen . . . Ol . . . Biz . . .

Siz . . . Olar . . .
(oqьjdь, oqьjmьz, oqьjsьz, oqьjmьn, oqьjsьң)
Bekpol qalqozda . . . Sen pəвirikte . .
Men kensede . . .
(Istejmin, istejdi, istejsin).

23 Çumьs. Sezderdi maqьna çaʒьnan вajlanьstьrьp çazьndar. Sez ajaqьnьң ezgeryvin вajqaңdar

YLGI: Mektepke kirdim.
. . . . . kirdim . . . вoldьm. (mektep)
. . . . . вaramьn. . . . kerdim. (Qala)
. . . . . cьqtьm . . . . keldim. (Avьl)

24 Çumьs. Suravqa qaraj nyktelerdiң ornьna sez çazьp sejlemderdi keciriңder. Kecirgende suravlardь tastap ketiңder.

Qьstьgyni.

. . . **(kim?)** sьrqanaq tepti.
. . . **(nənin?)** qarь qalьn.
. . . **(nege?)** qattь çьqьldьm.
. . . **(kimdi?)** вoran kyni kerdim.
. . . **(neden?)** aqqala soqtьq.
. . . **(kimde?)** kickene cana вar.

(Beken, Sajdьn, Muzqa, Muraтть, Qardan, Əвicte).

25 Çumьs. Ylgi вojьnca temendegi sezderdi вir вiri men вajlanьstьrьңdar.

Meniң qarьndacьm. Seniң . . . Onьң . . .
Meniң . . . Seniң . . . Onьң . . .
(canam, canaң, canasь)

Menің . . . Senің . . . Onьң . . .
(depterim, dəpterің, dəpteri)

26 Çumьs. Sөzderdi вajlanьstьrьp sөjlem quraŋdar.

Olar çumьsqa . . . . Biz mektөpke . . . . Siz ladan . . . .

(qajitьŋьz, cьqtь, вardьq)

27 Çumьs. Çaqcanьŋ icindegi sөzderdi ьnөajьna qaraj gertip çazьŋdar.

Ekp'ndi.

Maqan . . . (çumьs) kecikpej keledi. Maan . . . (tьraktьr) çaqsьlap kytedi . . . (Maan) ylgi alьŋdar. Bizdiŋ . . . (qalŋoz) вir ekindisi Maqan. Maqannьŋ tьraktьrь . . . çumьs) вoladь.

§ 3. Çalqь esimdərdegi вas ərip.

28 Çumьs. Syvret astьndaөь sөzderdi kөciriŋder. Kiniŋ өz atь. әkesiniŋ atь qandaj əripten вastalьp çazьladь?

Вladijmir Ilijic Lenin.

Ijosip Bissarijonovic Stalin.

29 Çumьs. Kisi attarь вas əripten вastalьp çazьlatьn вaiqaŋdar.

Çaŋqabьl ulь Erden. Dyjsen
qөzө Kyrnfuus.
Әbic. Sara. Maqan. Ilaj.
Dәnec. Eset. Çamal. Sarьbaj.

30 Çumьs. Ylgi вoјьnca өz attarьŋdь, әke cece tuvьsqandarьŋnьn attarьn çazьŋdar.

Menің әkem Çamвol. Menin cecem . . .
Menің aqam . . . . Menin qarьndasьm . . . .
Menің вaвam . . . . Menің inim . . . .

Kisi attarь вas əripten вastalьp çazьladь.

31 Çumьs. Әveli er вalalardьŋ, sonan soŋ qьz вalalardьŋ attarьn terip çazьŋdar. Bas ərip çaman вolьp cьqsa, onь qajtadan çazoŋdar.

Nurmac. K N N. Dәnec
D D D. Beknol. Gyljum.
Çәmbijke. Murat. Inle. Esken. Busto. Mingac. Mingac. Buskyl. Çamal. Kerej. Sәlken. Gulnar. Esetkul. Esen. Bsqaq. Dөvlet
Beken. B B B. Lolina.

LL. Kyləc.-Nəzken, Eset, Asan, Bbrac. Zəvrec. Asqar, Bajçan. Çaqac. Sara. Qajnbe Omar. Ysen. Ijmac. Bilal. Zeken. Təlip. Əlim. Zaqbja, Qurmac. Urqbja, Omirtaj.

32 Çumьs. Qaldьrьp ketken kisi attarьn çazьp olьq səjlem qurandar.

Zejnectiң, bвьractьң, Saranьң, Ysenniң çəne . . . dəpteri taza. Tazalьq kəmesijesine Saqjьntaj qьzь Çamaldь çəne . . . sajladьq. Turqjambaj ulь Bekpol men . . . вygin sabaqqa kecigip keldi. Kece Momьnqul ulь bвьrac pen . . . deçurnaj вoldь. Bygin Çolaman qьzь Kyləc pen . . . deçurnaj вoladь. Bilal, Dəmec çəne . . . qabьrqja gəzetin cьqardь.

33 Çumьs. Əveli вzenderdiң attarьn, вonan вoң qalalardьң, onan kejin вndiris attarьn kəciriңder.

Ertis вzeni, Almatь qalasь, Qaraqandь вndirisi, Cimgent qalasь, Esil вzeni, Qarsaqpaj вndirisi, Nura вzeni, Aqtвbe qalasь, Rijdir вndirisi, Sьrdarьja вzeni, Orda qalasь, Çajьq вzeni, Dossor вndirisi, Aqmola qalasь, Ile вzeni, Maqta aral вndirisi, Semej qalasь, brqьz вzeni, Məskev qalasь, Cuv вzeni.

Çer—suv, qala, вndiris attarь вas вripten вastalьp çazьladь

34 Çumьs. Əveli kəlderdiң, sonan soң qalqвzdardьң attarьn kəciriңder.

„Birlik" qalqozь, Balqac kəli, „Əktəвir" qalqozь, "Ekpindi" qalqozь, Çajsaң kəli, „Eңвek" qalqozь, Marqa kəl, „Qьzьl taң" qalqozь, Ala kəl, „Kenes" qalqozь.

35 Çumьs. Nyktelerdiң ornьna səz çazьp kəciriңder.

. . . . qalasь . . . qьstaqь вizge çaqьnьraq. . . . degen вzenimiz вar. Biz . . . qьstaqьnda (qalasьnda) turamьz. Bizdiң avdannьң ortalьqь. . . .

36 Çumьs. Mьna tav attarьnьң icinen вiletinderiңd! terip kəciriңder.

Alatav, Qaratav, Cьңqьstav, Kəkcetav, Oral tavь, Muqalçьr tavь, Tarвaqataj, Altaj, Tyje mojnaq, Cьmqan, Ajьrьq.

§ 4. Buvьn çəne səzdi tasьmaldav.

37 Çumьs. Sara, Qajzьja,qala, ana, Əli, aqa, tyje, qozь cege, вəpe, вuta degen səzderdi вuvьnoja вəlip вьzьqca men çazьndar.

Ylgi: Sa—ra, a—qa, Qa—zьj—za.

Səz вəlcekterden--вuvьndardan quraladь.

38 Çumьs. Buvьndardan səz qurandar. Buvьndь вьzьqca men вəlip səzderdi kəcirinder.

Mu — rat, qac

Çə — mec, nec, kec

39 Çumьs. Ajaqqь вuvьnь—ja,—la,—paj, bolatьn kisi attarьn oilap taвьndar. Basqь вuvьnь ва—, cə—, вə—, вə— bolatьn nərseniŋ attarьn oilap taвьŋdar.

40 Çumьs. Təmendegi qus attarьnьŋ çetispej turoqan вuvьndarьn çazьŋdar. Ər sözdegi вuvьndardь sьzьqca men вəlip çazьŋdar.

Qustar

Ta - . . . Ca—qa - . . . . . - вьl
Yj - . . . Qar—lь - . . . . . - na
U - . . . Du—va - . . . . . - ter
Kə - . . . Ke—ki - . . . . . - raz

(yirek, kəkek, tavьq, uzaq, duvadaq, caqala, kekilik, qarlьqac, вulвьl, qoraz, kepter, tьrna)

41. Çumьs. Nyktelerdiŋ ornьna tijisti вuvьndardь sьzьqca men вəlip çazьndar.

Le - . . - cil . . . . - raq - cь
Qal- . . - cь . . . . - qь - cь
. . - gin - ci Çu- . . - cь
. . - quv - cь E - . . - ci

(tiginci, Lenincil, oquvcь, çumьscь, oraqcь, qalqozcь, çьlqьcь, etikci)

42. Çumьs. „Əktəвirət əleŋin„ вuvьndap oqьp cьoqьŋdar. Ər вuvьndь qol nusqavь men вəlip oqьŋdar. Əveli вir вuvьndь sözderdi, sonan soŋ eki вuvьndь, tərt вuvьndь sözderdi kəcirinder.

Əktəвirət əleŋi.

Oquv, əner syjetin,
məngilik meniŋ çoldasьm.
Nastьq, ьlas, salaqtьq,
ducpanьm ol вolatьn

43. Çumьs. Təmendegi əleŋdi oqьŋdar. Əveli вir вuvьndь, sonan soŋ eki. yc, tərt вuvьndь sözderdi terip kəciriŋder.

Gəzet, çornal çajьlqan.
Yjmelegen oquvcь.
Çalьqpacь qaraqьm.
Oqьcь inim, oqьcь.
Lenin вaвaŋ вastaqan
kelecekter seniki.
Tez adam вol qaraqtar.
Sender əlem kərigi.

44. Cumьs. Təmendegi əleŋdi kəciriŋder. Вuvьndardь sьzьqca men вəlip çazьndar.

Zavьtta.

Qaвat-qaвat Salьnqan.
Bəlek-вəlek вolat yj.
Elektir camь çaqьlqan.

Məcijnede qoŋьr kyj.
Arьstandaj tolqanьp,
çalьn kөkke вojlajdь.
Qolь вasь kyjeli,
onь men çumьscь ojnajdь.

Sөz çolqa sьjmasa, onьŋ вir ja вir nөcө вuvьndarьn kө ler çolqa tasьmaldavqa в o l a d ь .

45. Ç u mь s. Sөzdi ekinci çolqa qalaj tasьjtьndarьŋdь sьzьqca qojьp kөrsetiŋdөr.

Y l g i: Bi—rijgədi. Birij—gədi. Birijgə di. Birijgədi. Tьraktьr. Kəmsamol. Radьjo. Kijno. Qulьp. Zavьt. Pəвrijke. Ekpindi. Qalqoz. Pijəner. Өktəвiret. Telgiram. Telepon. Gəzet. Çornal.

§ 5. Dьвьs.

46. Ç u mь s. Tөmendegi sөzderdi вuvьndap вөliŋdөr.

Asan, Ysen, Oraz, etik, erik.

Bul sөzderdiŋ вirinci вuvьndarьn kөciriŋdөr. Olardь estirtip ajtьŋdar.

Mundaqь **a, ө, o, e, ə,** вuvьndarьn taqь вөlyvge вola ma?

Bul sөzderdiŋ ekinci вuvьndarьn kөciriŋdөr. Mundaqь **san, sen** вuvьndarьn вөlyvge вola ma? **san, sen** вuvьndarьn salьstьrьŋdar. Bul вuvьndardьŋ өz ara uqsaqan çəne uqsamaqan çerin tавьŋdar.

47 Ç u mь s. Bos orьndь toltьrьp tijisti dьвьstardь çazьŋdar.

ljt ьrьldaqanda rrr dejdi. Qoŋьz ьzьndaqanda... dejdi. Cьвьn ьzьŋdaqanda... dejdi. Çьlan ...dep ьsqьradь. Paraвoz... dep ьsьldaidь.

(rrr ..., sss..., zzz..., ccc..., ççç...,)

48 Ç u mь s. Ər çoldьŋ вarlьq sөzderine ortaq dьвьstarьn tавьndar. Ol dьвьstardь çazьŋdar.

1. Yjrek, kepter, qarqa, qьrqavьl, tьrna, вyrkit.
2. Oçav, kөçe, kөвeçe, çip, çuvsan.
3. Tereze, çez, qazьq, qazan, çuldьz.
4. Qasьq, ьdьs, syt, tostaqan, çemis, sylgi.
5. Ocaq, tutqьc, celek, acamaj, kirpic, cьlвьr.

Soz dьвьstardan quraladь. Dьвьs вrip pen вөlgilenedl.

§ 6. J, V dьвьstarь.

49 Ç u mь s. Tөmendegi sөzderdi sьzьqca men вuvьnoja вolinder.

Toqaj. Torqaj. Qojan. Tajaq. Saraj. Ojmaq. Kөjtek. Çejde. Mejram. Tavar. Məskev. Buzav. Səvle. Çavlьq.

J V dьвьstarь өz aldьna вuvьn вola almajdь.

50 Ç u mь s. Qaldьrьp ketken orьndь toltьrьp çazьŋdar.

Bajçan qolьna tyzyv... aldь. Bekpaj cəjnek pen... əkeldi. Bejsen men... saвaqqa kecigip keldi. Zejnep... ojmaq pen tikti. Cөpti... çedi. Kece alaj-tylej вoran men... вoldь. Əpirelden son... keledi. Oraqtь... qajradь. Kece... çarьq вoldь.

(qoj, caj, aj, tajaq, qajraqqa, Kөвej, ajaz, kөjlekti, maj).

51 Çumьs. Bul da çoqjarqь çumьstaj.

Bejsen kəperetipten... aldь. Əвic qalamьn ... вerdi. Çəkenniq вelinde... вar. Nurmac qarьndacьn... aldь. Çynis... kece keldi. Men kece ...вoldьm.

(tavdan, Məvlenge, tavar, вavda, вelвevi, Əvkennen).

52 Cumьs. Təmendegi өleqdi kəciriqder. Sonan soq J, V ərpi вar вəzderdi teriр вəlek çazьqdar.

Ot arвa.

Ojlav çerden orqьtьp,
or qojandaj zьrlajdь.
Çarlav çerden zьrqьtьp,
tav tastь eleq qьlmajdь.
Əne-mine degence,
tastajdь talaj təвeni.
Qarsь aldьmda qara ajqьr,
qaвьrqasь вolattaj.
Kymis ajdar, altьn çal,
çьltьldajdь oraqtaj.

53 Çumьs. Səjlemderdiq tijisti səzderin tolьqtьrьp çazьqdar.

Boran вorajdь . Çavьn ..... Qoj .... Ecki .... Tyje .... Çьlqь .... Sьjьr .... Qus .... Ijt .... Kisi .... Zəvrec өlen .... Dəmec sьjьr ....

(səjlejdi, savadь, ajtadь, qulьndajdь, çavadь, çumьrtqalajdь, ьlaqtajdь, qozdajdь, вuzavlajdь, вotalajdь, kyciktejdi).

54. Çumьs. Berilgen suravlaroja qarap toьq çavap çazьqdar.

Ylgi: Suv sajqa qujadь.

Suv qajda qujdь? **(sajqja)**. Suvqa neni saldь? **(avdь)**. Qudьqqa ne saldь? **(qavqja)**. Ol qajdan keldi? **(tavdan)**. Sьjьr neni emizdi? **(вuzavdь)**. Ol ne icti? **(caj)**. Picen qajda tur? **(sarajda)**. Ol nege mindi? **(tajqja)**. Nurmac ne вuvьndь? **(вelвev)**. Tiginci ne tikti? **(kөjlek)**. Yjge ne tysti **(səvle)**.

55. Çumьs. Berilgen suravlaroja qarap tolьq çavap çazьqdar.

Ylgi: Kyrek pen qar kyrejdi.

Kyrek pen ne istejdi? Av men ne istejdi? Sьpьrqь men ne istejdi? Tuzaq pen ne istejdi? Bavlavьc pen ne istejdi? Balta men ne istejdi? Ara men ne istejdi?

(qus ustajdь, вalьq avlajdь, taqta aralajdь, qora tazalajdь, qar kyrejdi, aqac вaltalajdь, picen вavlajdь).

56. Cumьs. Qalьp ketken вozderdi çazьqdar.

Qol men ustajdь. Kөz вen.... Qulaq pen.... Avьz вen .... Tis pen .... вas pen .... (qarajdь, ojlajdь, səjlejdi, tьqdajdь, cajnajdь.)

§ 7.bj, ij,uv, yv çazьluvь.

57. Çumьs. Təmendegi sezderdi kəciriqder. Icinde bj вar səzderdi вir вəlek, ij вar səzderdi вir вəlek, uv вar səzderdi вir вəlek, yv вar sezderdi вir вəlek kəcirip, вul dьвьstardьq astьn sьzьqdar.

Qьjqьm. Bijdəj. Suvlьq. Syvret. Saqьjna. Cij. Tuvlaq. Səlijma. Saqьjla. Qyvdək. Tuv.

58. Çumьs. Bul da çoqarqь çumьstaj.

Oquv. Sьjla. Kəryv. Ijle. Baruv. Bijle. Kelyv. Sьj. Çьjna. Kij. Kylyv. Uluv. Tij. Qьjna. Yryv. Qaruv.

59 Çumьs. Sьzьqca ornьna **uv, yv, ьj, ij** bar səzderdi kəcirinder. **uv, yv, ьj, ij** astьn sьzьndar.

Qalьj qolьn taza suvqa çuvadь. Bajazijt suvattan at suvaradь. Əltaj syvret saluvdь unatadь. Ekpindige sьjlьq berdi. Oquvcьlar sabaqьn çaqsь bilyvge satsьjaldьq çarьs çarьjaladь. Suvьqta adam çьlь kijim kijedi. Qalqozcьlar qoraqa otьn çьjadь. Ançьlar an quvadь. Qalqozcьlar egiske cьquvqa dajarlanadь.

ьj, ij, uv, yv əz aldьna buvьn bəla aizdi.

§ 8. Dьbьs pen arip.

60 Çumьs. Təmendegi səzderdiŋ ər qajsьsьnda nece dьbьstan bar? Ol dьbьstardь ataŋdar. Ər səzde nece əripten bar? Əripterdi çazьŋdar, sonan soŋ əripterdi kəirselinder.

Egin. Mal. Un. Qalqoz. Qar. Bor. Çьlqь. Ecki. Qarlьqac. Çapalaq.

61 Çumьs. Bul çumьsta çoqarqьdaj.

1. Qalqoz, sapqoz, zavьt, pəbirik.

2. Pojьz, paraqot, belosijpet, aptamabil, motatsijkil, derçabil, ajьrpьlan.

62 Çumьs. Qalьp ketken səzderdi çazьnqar. Tavьj çazqan səzderiŋniŋ ər qajsьsьnda nece dьbьstan, əripten bar?

Sьjьrqa. . . dejdi. Tyjege . . . dejdi. Qojqa. . . .dejdi. Eckige . . . dejdi. Atqa . . . dejdi. Ijtke . . . dejdi.

(ket, qoc, ək, tək, cek, cək)

Dьbьstь ajtamьz, estijm z. Əripti çazamьz, kəremiz.

§9. Davьstь, davьssьz dьbьstar.

63 Çumьs. A, E, O, B, P, R, S, dьbьstarьn çeke estirtip ajtьŋdar. Ajtьlqandaqь avьz ijkemin bajqandar. Qandaj dь bьstardь əndetip ajtuvqa bolada? Qandaj dьbьstardь əndetip ajtuvqa bolmajdь?

64 Çumьs. Əveli kəktem ajlarьn terip kəcirinder, sonan son çaz, kyz, qьs ajlarьn kəciriŋder. Əndetyvge keletin dьbьstardьŋ astьn bir sьzьndar. Əndetyvge kelmejtin dьbьstardьn astьn eki sьzьŋdar.

Qьnuvar, pebiral, mart, əpirel, maj, yjen, yjel, aqus, sentəbir, əktəbir, nojəbir, dekəbir.

Əndetip ajtuvqa bolatьn dьbьstardь davьstь dьbьstar dep ajtamьz. Əndetip ajtuvqa bolmajtьn dьbьstardь davьssьz dьbьstar dep atajmьz.

Davьstь dьbьstar: A, O, E, U, Ə, ь, Y, Ø, I.

Davьssьz dьbьstar: B, P, R, M, S, C, Ç, Q, Qj, K, L, N, Ŋ, Ţ, D, Z, V, J, G, H.

65 Çumьs. Təmendegi eleŋdi, biletin anderiŋe salьp ajtьŋdar. Davьstь dьbьstardь əndetyvge bolatьndьqьn anqarьndar.

Çaz.

Çaz çetti, qarlar ketti, suvlar aqtь.
Kitьn kyn kөkten çarq—çurq nurьn çaqtь.
Çarandap an da, adam da, qus qьjquvlap,
Dalada qulьn, tajlar saldь ojnaqtь.

66 Çumьs. Əveli quз, sonan soŋ вalьq, ajvan attarьn terip çazьŋdar. Ər sөzde nөce davьstь dьвьs bar? Ər sөzde nece вuvьn вar?

Sazan, yki, cacala, qojan, вaqa, turьmtaj, tyiki, mekire, cьmcьq, arьstan, tьrna, ala вuqa, ijt, kyjkentaj, taвan, at.

Вuvьn davьstь dьвьssьz вolmajdь. Sөzde nece вuvьn вolsa, вonca davьstь dьвьs вoladь.

Ş m. Buvan çane çiŋicke sөzder.

67 Çumьs. Tөmendegi çup sөzderdi maqьnasьna qaraj salьstьrьŋdar. Olardьŋ dьвьstarь men əripterinin ajrmasьn вajqandar.

Al - Əl. Or - Өr. Un - Yn. bs - ls.

68 Çumьs. Tөmendegi sөzderdiŋ çeke maqьnasьn açьrata вiliŋder. Osь sөzderdi kiristirip вir nece sөjlem qurandar. Çup sozderdiŋ ajьrьm əripteriniŋ astьn syzyadar.

Sal-səl. Boz-вөz. Tur-tyr. Sьz-siz. Sarь-sən. Tor - tөr. Sur - syr. Qьr - kir.

69 Çumьs. Ylgi вojьnca çup sөzderdi terip çazьŋdar.

Ylgi: Boldь - вөldi.

Ol qalada вoldь. Qalqoz вasqarmasь qalqozcьlardьŋ ylesin вөldi. Qalqoz zavьttan mөcijne aldь. Senen ol əldi. Kyn ьstьq вoldь. Ol istik aqac çasadь. Çaqan ijtti urdь. Ol ottь yrdi.

70 Çumьs. Tөmendegi sөzderdi maqanasьna qaraj, tөrtipke keltirip çazьŋdar.

Ylgi: вoz at, вөz culqav.

1) at, culqav, вөz, вoz,
2) tvie, nən, nan, ьstьq.
3) on, yken, qol, kөl,
4) dөnen, syr, sur, et
5) cenil, temir, ьs, is.

71 Çumьs. Tөmendegi çuvan sөzderdiŋ çiŋicke tyrin tavьp çazьŋdar.

Ylgi: Torь - tөri.

Çuvan çiŋicke		Çuvan çiŋicke	
Torь -	tөri	Sal -	səl
Bol -		Qon -	
Tuz -		Qarь -	
Nan -		Qol -	
Ur -		Aq -	

Çuvan davьstь dьвьstarь вar sөzder çuvan sөzder dep ataladь. Çiŋicke davьstь dьвьstarь вar sөzder çiŋicke sөzder dep ataladь.

Çuvan davьstь dьвьstar: A, O, U, ь.
Çiŋicke davьstь dьвьstar: Ə, Ө, Y, I, E.

EKINCI ÇЬL

§ 1. Suravlь søjlem.

1. Çumьs. a) Tømendegi øleŋdi mønerine keltirip oqьŋdar. Birevin suravlardь oqь, вasqa вirev çavaptardь oqьsьn. Suravdaqь davьs ьrqaqьn вajqaŋdar. Suravь вar søjlemniŋ ajaqьnda qandaj вelgi вar? в) Tek suravlardь køcirinder.

Cetsiz cegi køz tunьp.
Turqan eqis kimdiki?
- Qar suvь men çьrtьlьp,
Salqan qalqoz вizdiki.
Tavdь вuzьp, tas çara,
Qalanьptь munara.
Nemene eken вul ara?
- Alьp zavьt вu qala,
Mьŋdap-mьndap cьqara,
Møcijnege вul ana.

2. Çumьs. Berilgen suravdьn ør qajsьsьna: ja, çoq degen sөzde avьzca çavap qajtarьŋdar. Berilgen suravlardь çavaptarь men çazьŋdar.

Sen tisindi tazalap çyresin вe? Tamaq çerde qolьndь çuvasьn ва? Ujьqtar aldьnda çuvьnasьn ва? Moncaqa tysip turasьn ва? Kijimindi tazalap çyresin вe? Taza, qajnaqan suv icip çyresin вe?

Syvret sala alasьn ва? Capcaŋ oqьj alasьn ва? Caza alasьŋ ва? Çyze alasьn ва?

3 Çumьs. Suravlardь вir вølek çavaptardь вir вølek sөçazьŋdar. Surav søzdegi davьstьŋ ьrqaqьn вajqaŋdar.

Ol qaladan qacan keldi? Ol qaladan kece keldi. Onda ne çumьs pen вardь? Egin møcijnelerin økelyvge вardь. Nece møcijne økeldi? Eki møcijne økeldi. Økelgeni qandaj møcijne? Økelgeni: sepkic, tьrnavьc.

4. Çumьs. Berilgen suravlarqa qarap tijisti çavaptardь çazьŋdar.

Kece kecke qajda вoldьŋ? Bygin saвaqtan soŋ qajda вolasьŋ? Qajda turasьŋ? Yjiŋdө kim вar?

kemcilik

~~Suravda davьs køterinki вoladь~~

kemcilik

5 Çumьs. a) Øveli suravlardь, sonan soŋ çavaptardь oqьŋdar. Surav men çavaptьŋ ajьrmasь ne? в) Ør вuravdь øziniŋ çavaвь men tizip çazьŋdar.

1) Mektep keŋ вe?	1) Mektep keŋ.
2) Balalar køp pe?	2) Balalar køp.
3) Øcir mektepte me?	3) Øcir mektepte.
4) Mekepte avruv çoq pa?	4) Mektepte avruv çoq.
5 Mektep taza ma?	5) Mektep taza.
6) Mektep qorasьndaqь qaz вa?	6) Mektep qorasьndaqь qaz.

Boran

6. Çumьs. Øveli çavaptardь oqьŋdar. Birinci, sonan soŋ økinci, ycinci, tørtinci, вesinci suravlardьŋ qalaj вerilgenin taвьŋdar. Tapqan suravlarьŋdь çazьŋdar. Ør suravdьŋ tusьna çavьвьn çazьŋdar.

Boran Boran Bo

1) . . . . .
2) . . . . .
3) . . . . .
4) . . . . . .
5) . . . . . .

1) Sadьq egiste.
2) Tәŋertең ketti.
3) Çer ajdajdь.
4) Tьraktьr men ajdajdь.
5) Qasьnda bsqaq bar.

7. Cumьs. Çolavcь kisi men qьjqar balanьŋ әŋgimesin oqьŋdar. Biriŋ çolavcь kisi, biriŋ qьjqar bala bolьp әŋgimelesinder. Aldь men çolavcь kisi, sonan soŋ bala sөjlejdi.

Çolavcь kisi men qьjqar bala.

1) Balam, qajdan kelesiŋ?
2) Qalqa degen çerden kelem.
1) Qalqanьn darь qanca eken?
2) Qajrьlьp qaraqanьm çoq.
1) Kim balasьsьŋ?
2) Әkem balasьmьn.
1) Әken atь kim?
2) Әkemniŋ qula atь bar.
1) Avlьnnьŋ ylkeni kim?
2) Avlьmьzdaqь ylken tyje.
1) Aqsaqalь kim dejmin?
2) Saqalь aq teke bar.
1) Oj, bir çetpegir ekensiŋ, ә?
2) Çetpesem mingestirersiŋ.
1) Saqan cara çoqtь.
2) Aldь men tostaqan kerek.
1) Salьp ketejiŋ be?
2) Çьldam bararsьŋ.
1) Qojьp ketejiŋ be?
2) Qajtarda alarsьŋ.

Suravь bar sөjlem suravlь sөjlem dep ataladь. Suravlь sөjlemnen soŋ surav belgisi (?) qojьladь.

8 Çumьs. Dәpterdiŋ betin teŋ ekige bөlinder. Sol çaqьna әnket suravlarьn, oŋ çaqьna onьŋ çavaptarьn çazьŋdar.

Әnket.

1. Әken atь çәne өz àtьŋ kim?
2. Casьŋ necede?
3. Mektebiŋniŋ atь ne?
4. Ol qaj çerde?
5. Sen qaj bөlimde oqьjsьŋ?

9 Çumьs. Tөmendegi „Bala men baqa" degen әŋgimenі kөcirinder. bŋqajьna qaraj ulь tьnьs ja surav belgisin qojьndari

Bala men baqa.

Bala

Baqa, baqa balpaq
Basьŋ nege çalpaq
Kөziŋ nege tostaq
Butьn nege taltaq

Baqa

Temir telpek kөp kijdim
Basьm sonan çalpaq
Qaravьl kөp qaradьm
Kөzim sonan tostaq
Yjimde kөp kөsilem
Butьm sonan taltaq

10 Cumьs. Tөmendegi әŋgimeni әveli oqьŋdar. Sonan soŋ çuvan çazьlqan sөzderdiŋ өr qajsьsьnьŋ suravьn tavьp çazьŋdar.

Ylgi: Maqan tynde sьrttan ne esitti?

Qalqoz çavlarь.

Maqan tynde sьrttan **ajqaj** esitti. Ol **dalaŋa** çygirip cьqtь. Dalada **qalьq** çygirip çyr eken. Qalqoz sarajьnan **tytin** kөrindi. **Atqora** çanьp вara çatьr eken. Onь өrtegen **вajlar. Qalqozcь-lar** derev өrtti өcirdi. Bajlardь **tutqьnŋa aldь.**

11 **Çumьs.** Berilgen suravlardьŋ tolьq çavaptarьn çazьŋdar. Kerekti sөzderdi suravlardan alьp quraŋdar.

Qьzьl әrmije kөsemi.

Qьzьl әrmijekө semi kim? **(Kilijm Epremөвic Baracьjlop).** Baracьjlop çoldas nece çasьnan caqtьda istej вastadь? **(altь çasьnan).** Onьn kynine alqan çal aqьsь nece? **(on tьjьn).** Ol onan kejin ne istedi? **(qulaqqa malcь, вatьraq вoldь, zavьtta çumьscь вoldь).** Ol ne ycin ьlqьj tutqьnda, ajdavda вoldь? **(çumьscь tавьnьŋ ducpandarь men kyreskeni ycin).** Өktөвir tөŋkerisinde Baracьjlop çoldas ne istedi? **(ajвьndь qьzьl өtretterge kөmөndir вoldь).**

12 **Çumьs.** Berilgen suravlaroja qarap tolьq çavap çazьŋdar.

Өktөвir tөŋkerisi.

Өktөвir tөŋkerisi dep ne ycin ataldь? Tөŋkeriske вascь вolqan qandaj partьja? Ol vaqьtta kөmynes partьjasьna вascь вolqan kim? Өktөвir tөŋkerisinen вurьn pөвirik, zavьt cөne en çaqsь çer kimdiki edi? Kөzir вular kimdiki?

(Өktөвirde вolqandьqtan; kөmynes partьjasь; Lenin; pөвirik, zavьt вajlarь men pamecikterdiki edi; çumьscь men qara caruvaniki).

§ 2. Lөptl sөjlem.

13 çum.s. Tөmendegi өleŋdi mөnerine keltirip, davьsta. oqьŋdar. Sөjlemderdiŋ kөpciliginiŋ ajaoьna qojьlojan qandaj вelgi? Өleŋdi kөciriŋder.

Ekpindiler.

Sөlem! Eŋвek erleri!
Enвekciler, kycti erler.
Satsьjaldьq çarьsqa
әv desip kөp tyskender!
Eŋвegi men вөjgi alqan,
El tanьsьn kycti erler!
Dyrildet! Qajnat! Qьjmьlda!
Ekpindiler! Iskerler!

14 **Çumьs.** Tөmendegi sөjlemderdi (urandardь) mөnerine keltirip oqьŋdar. Mundaoь davьs lөвin aŋoarьŋdar. Өr sөjlemniŋ soŋьnan qojьlojan вelgi qandaj? Bul urandardь kөciriŋder.

Çumьla çumьsqa kiriselik!
Çatьp icer çalqavlar çojьlsьn!
Bajlar çojьlsьn!
Ekpindi erler çasasьn!

Qьzьl ərmije çasasьn!
Stalin çoldas çasasьn!

Leptevde davьs kycejedl.

15 Çumьs. Əveli sol çaqtaoь, sonan soŋ oŋ çaqtaoь, mьsaldardь oqьndar. Oŋ çaqtaoь səjlemderdiŋ ajaoьna qojьloan belgi qandaj? Oŋ çaqtaoь səjlemderdi keciriŋder.

1. Çəken, munda, kelsin.	1. Əj, Çəken munda kell
2. Kecigip qalьptь.	2. Qap, kecigip qalьptьl
3. Çaqsь boldь.	3. Alaqaj aj, çaqsь boldь ojl
4. Ol çer çaqsь eken.	4. Ol çer çaqsь aq ekenl
5. Ol erincek neme.	5. Aj, erincek neme ajl
6. Ol çerden avlaq tursьn.	6. Oj, ol çerden avlaq turl
7. Baqca salqьn.	7. Ajqaj, bavdьŋ salqьnь ajl
8. Biz səjleselik.	8. Səjleselik avl

Lepti səjlemnen soŋ lep belgisi (l) qojьladь.

16 Çumьs. Əveli lepti səjlem, sonan soŋ suravlь səjlemdi keciriŋder.

Osьlarǧь tanьŋdar.

Qara bygin çer qandaj?
Kecegi kən tuvlaq pa?
Çerleriŋdi tanьŋdarl
Qara bygin el qandaj?
Kecegi baj, qulaq pa?
Elderiŋdi tanьŋdarl
Qara bygin er qandaj!
Kecegi qul tumaq pa?
Erleriŋdi tanьŋdarl

5. „u“ ərpj, acьq dauьstь „a“ ərpjnen soŋьjr tystes ekeu bolьp çazьlqanda, ekeuj airьlmai bjrlese bjr bьq buьn boladь.
Misalь: a-uu, ça-uu, sa-uu.

6. „u„ ərpj, bjr buьnnan artьq, bjr nece buьndь səzde bjr çaqь dauьstь bjr çaqь dauьssьz ekj dьbьstьŋ ortasьna tysse bolmasa ekj çaqь da dauьssьz dьbьstьŋ ortasьna tysse aldьnqь dьbьsqa erjp buьndaladь.
Misalь: çau-sa, tu-a-dь, tu-laq, qu-naq.

7. „u„ ərpj, bjr buьnnan artьq, bjr nece buьndь səzde ekj çaqь da dauьstь dьbьstьŋ ortasьna tysse, soŋqь dauьstь dьbьsqa erjp buьndaladь.
Misalь: ça-ua-dь, a-ua-dь, sa-uьr, ça-uьn, sa-uьq.

8. „u„ ərpj ,əljppe tərtjbjnde 26-orьndь aladь. Aldьnqь çaqьnan „t„ ərpj, soŋqь çaqьnan „ĭ„ ərpj keledj.

9. Burьnqь „u„ kəzjrgj „ĭ“ ərpj,əljppe tərtjbjnde 27-orьn aladь. Mĭnьŋ aldьnqь çaqьnan „u„ ərpj, soŋqь çaqьnan „v“ ərpj keledj.

10 Bĭrьnqь „v“. kəzjrgj „v‘ (orьstьŋ „в“ ornьna çyretjn) ərpj, əljppe tərtjbjnde 28-orьn aladь. Mĭnьŋ aldьnan „u“ ərpj soŋьnan „x“ ərpj keledj.

Qьzьl ərmije çasasьn!
Stalin çoldas çasasьn!

Leptevde davьs kycejedi.

15 Çumьs. Əveli sol çaqtaqь, sonan soŋ oŋ çaqtaqь mьsaldardь oqьŋdar. Oŋ çaqtaqь səjlemderdiŋ ajaqьna qojьlqan belgi qandaj? Oŋ çaqtaqь səjlemderdi kəciriŋder.

1. Çəken, munda, kelsin.
2. Kecigip qalьptь.
3. Çaqsь boldь.
4. Ol çer çaqsь eken.
5. Ol erincek neme.
6. Ol çerden avlaq tursьn.
7. Baqca salqьn.
8. Biz səjleselik.

1. Əj, Çəken munda kel!
2. Qap, kecigip qalьptь!
3. Alaqaj aj, çaqsь boldь qoj!
4. Ol çer çaqsь aq eken!
5. Aj, erincek neme aj!
6. Oj, ol çerden avlaq tur!
7. Ajqaj, bavdьŋ salqьnь aj!
8. Səjleselik av!

Lepti səjlemnen soŋ iep bəigisi (!) qojьladь.

16 Çumьs. Əveli lepti səjlem, sonan soŋ suravlь səjlemdi kəciriŋder.

Osьlardь tanьŋdar

Qara bygin çer qandaj?
Kecegi kən tuvlaq pa?
Çerleriŋdi tanьŋdar!
Qara bygin el qandaj?
Kecegi baj, qulaq pa?
Elderiŋdi tanьŋdar!
Qara bygin er qandaj!
Kecegi qul tumaq pa?
Erleriŋdi tanьŋdar!

Kəl çaqasь.

Temir ç-ldan tьsqarь - lken k-l bar. K-ldiŋ çaqasь k-k oraj ca'qьn. Onьŋ çaqasьnda k-p qora qoj ottap ç-r. -rip ç-rgen qojdan k-zine bos çer k-rinbejdi. Qojlar - te k-jli. K-n diz, t-ni əri baqьp, əri qorьp ç-rgen qojcьlarь bar. Arqь t-beniŋ basьnda bir top -giz ç-r. Bul -rip ç-rgen mal sapqoz ben qalqozdьŋ malь.

54 Çumьs Temendegi əngimeni kəciriŋder. Sьzьqcanьŋ ornьna O dьbьsьn ja U dьbьsьn çazьdar.

P i c e n .

Ç-mannьŋ b-z q-nanьna minip, eki t-rsьqtь teŋdep, picencilerge as apar-vqa cьqtьm. Kyn kylimdep, t-rqaj cьrьldap t-r. Bergi əzekte -rьmbekter picen cavьp çyr eken. Q-lьndaqь calqь -raqtarь sermegende, kymistej çьltьrajdь. brqalandap, qьbьrlap, cəpti çajpap, ç-l tartьp çyr. Kəkpenbek qьjaq, balavsa mьja q-nannьŋ q-ltьqьnan keledi. Kej birevleri məcijneni q-s atqa çegip sьtьrlatьp ajdap çyr eken. Capqanь -stara men qьrqandaj. Məcijne men capqanьn kərgenim s-l edi.

55 Çumьs. Çaqcanьŋ icindegi sezderdi tolьq çazьp, səjlemderdi kəciriŋder.

Qьzьl ərmije çasasьn!
Stalin çoldas çasasьn!

Leptevde davьs kycejedi.

15 Çumьs. Əveli sol çaqtaoqь, sonan soq oq çaqtaoqь mьsaldardь oqьqdar. Oq çaqtaoqь səjlemderdiq ajaoqьna qojьlojan belgi qandaj? Oq çaqtaoqь səjlemderdi kəciriqder.

1. Çəken, munda, kelsin.
2. Kecigip qalьptь.
3. Çaqsь boldь.
4. Ol çer çaqsь eken.
5. Ol erincek neme.
6. Ol çerden avlaq tursьn.
7. Baqca salqьn.
8. Biz səjleselik.

1. Əj, Çəken munda kel!
2. Qap, kecigip qalьptьl
3. Alaqaj aj, çaqsь boldь ojoj!
4. Ol çer çaqsь aq eken!
5. Aj, erincek neme aj!
6. Oj, ol çerden avlaq tur!
7. Ajqaj, bavdьq salqьnь aj!
8. Səjleselik av!

Lepti səjlemnen soq jeq bəigisi (!) qojьladь.

16 Çumьs. Əveli lepti səjlem, sonan soq suravlь səjlemdi kəciriqder.

Osьlardь tanьqdar.

Qara bygin çer qandaj?
Kecegi kən tuvlaq pa?
Çerleriqdi tanьqdar!
Qara bygin el qandaj?
Kecegi baj, qulaq pa?
Elderiqdi tanьqdar!
Qara bygin er qandaj!
Kecegi qul tumaq pa?
Erleriqdi tanьqdar!

Kəl çaqasь.

Temir ç-ldan tьsqarь - lken k-l bar. K-ldiq çaqasь k-k oraj calqьn. Onьq çaqasьnda k-p qora qoj ottap ç-r. -rip ç-rgen qojdan k-ziqe bos çer k-rinbejdi. Qojlar - te k-jli. K-n diz, t-ni əri baqьp, əri qorьp ç-rgen qojcьlarь bar. Arqь t-beniq basьnda bir top -giz ç-r. Bul -rip ç-rgen mal sapqoz ben qalqozdьq malь.

54 Çumьs Temendegi əngimeni kəciriqder. Sьzьqcanьq ornьna O dьbьsьn ja U dьbьsьn çazьqdar.

P i c e n .

Ç-mannьq b-z q-nanьna minip, eki t-rsьqtь teqdep, picencilerge as apar-vqa cьqtьm. Kyn kylimdep, t-rqaj cьrьldap t-r. Bergi əzekte -rьmbekter picen cavьp çyr eken. Q-lьndaqь calqь -raqtarь sermegende, kymistej çьltьrajdь. brqalandap, qьbьrlap, cəpti çajpap, ç-l tartьp çyr. Kəkpeqbek qьjaq, balavsa mьja q-nannьq q-ltьqьnan keledi. Kej birevleri məcijneni q-s atqa çegip sьtьrlatьp ajdap çyr eken. Capqanь -stara men qьrqandaj. Məcijne men capqanьn kərgenim s-l edi.

55 Çumьs. Çaqcanьq icindegi sezderdi tolьq çazьp, səjlemderdi kəciriqder.

Ylgi: Qaqpanqa tylki tysti.

Qaqpanqa . . . (t-lkl)tysti. Torqa . . . (q-e) tysti. Olar . . . (e-p) oruvqa ketti. Kek . . . (d-nen) çem çedi. Balalar . . . (d-n) ojnadь. Aspanda . . . (ə-lt) qalьndadь. Alьstan ьuvdaqtap . . . (t-tin) cьqtь. Nurmac basьna . . . (ь-rik) kijdi. Kece . . . (k-n) ьstьq boldь. Tənerteң . . . (t-rqaj) cьrьldadь. Baqcada . . . (ə-lьsl) sajradь. Çerdi (s-qa) men ajdadь,

56 Çumьs. Өz ojlarьnnan, ər qajsьsьna eki sozden O, U ə, Y dьbьstarь bar, segiz soz tavьp cazьңdar.

57 Çumьs. Çuvan, çiңicke sozder tuvralь çumьstardan O, U ə, Y dьbьstarь bar bir nece sөjlem tavьp kөciriңder.

Çuvan sozderde O, U, çazьladь. Çiңicke sozderde ə, Y, çazьladь.

§ 8. ь, I.

58 Çumьs. a) Tomendegi sozderden ь, I әriptөriniң qandaj sozderde çazьluvьn bajqandar. Bul sozderdi kiristirip bir nece sөjlem çazьndar. в) Өzderiң ь, I dьbьstarьnan basqa davьstь dьbьstarь bar sozderdi ojlap tabьndar.

Tytln, qulьn, qurьq, kөrik, toqьz, segiz, Iskek, ьsqaq, tarь, dөrI, altь, çetI, sьnap, bIlek.

59 Çumьs. Tomendegi әngimeni kөciriңder. Sьzьqcanьң ornьna ь dьbьsьn ja I dьbьsьn çazьңdar.

Qasqьr men bөltirik.

Çol men kele çattьm. Art-mnan ajqaj cьqt-. Qarasam alda ek- qasq-r asьp bara çat-r eken. B-revi kөr-, в-revi ças. Ças- tamaqtalqan -laqtь arqalapt-,sьjraq-nan tistept-. Kөr-si munьң soңьnan çygir-p barad-. Ajqajlap qasq-rdь quvьp kett-k. Ajqajqa çurt çьjьl-p qald-. Bir çaq-nan iştter de qos-ldь. Kөr- qasq-r bөlt-riktiң yst-inen -laqtь -lip aldь, өz yst-ne sald-. Ek- qasq-r qattьraq çygir-p, qut-lьp kett-. Sonda qojc- ajttь: sajdan kөr - qasq-r cьqa umt-lьp -laqtь çarьp tastad-. Onь ala çөnelgende, oqan qars- bөltrik cьqtь da -laqqa çarmast-.Ceces- -laqtь bөltrikke bere saldь da, өz- çanьnda çygir-p otьrd-. Çurt ustap alat-n bolqan soң bөltirigin yjreiyvdqoja turьp, kөr- qasq-r -laqtь өz ьjьq-na sald-.

60 Çumьs. Çumbaqtardь kөciriңder. Sonan soң ь dьbьsь bar sozderdiң astьn bir sьzьңdar; I dьbьsь bar sozderdiң astьn eki sьzьңdar.

Çumbaqtar.

Eki teri, ekevi de keң teri.

Aq sandьqьm acьldь, icinen altьn cacьldь.

Cij tybinde cьqьrcьq.

Qatar—qatar qazdajdь, birinen biri ozbajdь; botasь өlgen boz iңgen өzinen өzi bozdajdь.

Cecyv: çьlan, aspan men çer, telgiram, cьqqan kyn

61 Çumьs. Oqьp, kөciriңder. Qalьp ketken sozderdi orьn-ornьna qojьңdar.

Maqaldar, mətelder.

Qьsqa ... kyrmevge kelmejdi. Bilegi tolьq вirdi çьqadь, вilimi tolьq ... çьqadь. Kөsevin uzьn вolsa ... kyjmejdi. Kөp çaвьlar, çoq ... Urlьq ... qorlьq. Atьndь ... ajdama, çem men ajda. Enвek, enвek, enвek, ... enвekten enвek. At ... tuvlaq. Qorьqqanqa qos ...

(qolьn, вөri, taвьlar, mьndь, arьsa, qamcь men, çip, tyвi, avzьn, kөrinedi).

62 Çumьs. Өzderinniq oquv kitaptarьnnan on sөjlem taвьndar. Olardьn icinde ь, i әripteri men вastalatьn çөne ь, i әripteri men ajaqtalatьn sөzder вolsьn.

Çuvan sөzderde ь çazьladь. Çinicke sөzderde i çazьladь.

§ 9. Sөz ajaqьnda kelmөjtin ujan dьвьstar: в, d, g, q.

63 Çumьs. Seriktes sөzderdegi çuvan çazьlqan әripter вirdei estile me? Әr tyrli estile me? Çuvan çazьlqan әripterden soq turqan qandaj dьвьstar—davьstь ma, davьssьz вa?

qaв-qaвь	әk-әgi	coq-coqь
taв-taвь	çik-çigi	cьq-cьqь
doв-doвь	kөk-kөgi	aq-aqь

64 Çumьs. Ylgi вojьnca tөmendegi sөzderdi çazьndar. Вasqaca ajtqanda sөzderdin tyвirin, çөkece tyrin çazьndar.

в	р	g	k	q	q
kitaвь-kitap	celegi-celek	tavьqь-tavьq			
qalьвь-	elegi-	вalьqь-			
qulьвь-	cymegi-	рьcaqь-			
cavaвь-	enвegi-	astьqь-			
talaвь-	kөligi-	oqь-			

65 Çumьs. Ylgi вojьnca вaqanadaqь sөzderdi kөcirip jaz. Sөz ajaqьnda в, g, q dьвьstarьnьn çazьluv, çazьlmavьn bir. Sөz ajaqьnda в, g, q dьвьstardьn sөz ajaqьnda p, k, q, dьвьstarьna вajqandar. Bul dьвьstardьn sөz ajaqьnda p, k, q, dьвьstarьna ajnalatьnьn anqarьndar.

в	р	g	k	q	q
sөвedi-sep	çөgedi-çek	вaqadь-вaq			
taвadь-	tigedi-	taqadь-			
kөвedi-	egedi-	çьqadь-			
tөвedi-	ygedi-	çaqadь-			
çaвadь-	вygedi-	вuqadь-			

66 Çumьs. Ylgi вojьnca çaqcanьn icindegi sөzderdi өzgertip tolьq sөjlem qurandar. Çaqcan icindegi sөzderdin ajaqqь dьвьstarьnan soq davьstь dьвьs kelse, olardьn ujandajtьnьn anqarьndar.

Ylgi: Baj attьn ajaqьn aqsattь.

Baj attьn ... (ajaq) aqsattь. Usta onьn ... (рьcaq) sap çasadь. Usta рьcaqtьn ... (вap) çasadь. Jit qojannьn ... (syjek) kemirdi. Tiginci mөcijneniq ... (çip) satьp aldь. Bavdьn ...

(ərik) çaqsь kytyv kerek. Boran kyni onьn ... (qulaq) toqdь. Maldьn ... (cəp) taza saqtav kerek. Usta arвanьn ... (dəŋgelek) çəndedi. Bekpol вasьna əziniŋ ... (qalpaq) kijdi. Çumьs ... (kəlik) çaqsь kytyv kerek. Kytimdi çerdiŋ ... (kərtop) çaqsь вoladь.

67 Çumьs. Sьzьqca ornьna в-p, g-k, ŋ-q dьвьstarьn qoiŋp kəciriŋder.

Gydə- çumьscьlardь caqьrdь. Zavattьn gydə-i estildi. Kək çapьra- çajqaldь. Cəp çapьra-ь kəgerdi. Bizdьn mektepte kə- вala oqьjdь, вalalardьn kə-i вurьnnan oqьjdь. Onьn ьla-ь. Kəp ьla-. Onьn tьrna-ь. Əsik tьrna-Bytin əjne-. Kəzgeldektiŋ əjne-i. Məcijne ci-i. Uzьn çi-. Kyndizgi çarь-, Camnьn çьrь-ь. Onьn kyre-i. Temir kyre-. Aqac qaqpa-. Cəjnektiŋ qaqpa-ь.

63 Çumьs. Oqьp cьoqьndar. Səz ajaoqьnda в, d, g, ŋ dьвьstarь ucьrav ucьramavьn вajqaŋdar.

Tuqьm taza вolsьn.

Tuqьm taza, tolьq вolsa, astьq cьqьmdь вoladь. Tuqьmdьq astьqta qaramьq, qastavьc вolmav kerek. Tuqьm ьlas вolsa, eginge aram cəp qaptap ketedi. Egin вitik вolmajdь. Aram cəpti egiske zьjandь çəndikter yjir вoladь. Blas tuqьmnan əngen egistik te ьlas вoladь. Tuqьmdь tazartqanda elenip tysken ucьq malqa cəm вoladь. Taza tuqьm ylken pajda keltiredi.

69 Çumьs. Oqьp cьoqьndar. Səz ajaoqьnda d dьвьsьnьŋ ucьrasajtьnьn aŋoqarьŋdar.

Qulьncaq.

Çutьnьp çyryvci et.
Bultьjьp turuvcь et.
Noqtanь, çelini,
kijimdi, terini,
kəzine tyskendi
erni men emyvci et.
Ezgilep вeryvci et.

70 Çumьs. Əzderiŋniŋ oquv kitaptarьŋnan ja ojlarьnnan p, k, q, dьвьstarьna вitken altь səz tabьŋdar. 64-ci, 65-ci, 66-cь çumьstardьŋ вirevindegi çoldь pajdalanьp, ol səz deriŋdi əzgertip çazьŋdar.

Səz ajaqьnda ujaŋ в, d, g, ŋ, çazьlmajdь, qataŋ p, t, k, q çazьladь.

Qataŋ p, k, q, dьвьstarьnan soŋ davьstь dьвьstar kelse, olar ujaŋ в, g, ŋ, dьвьstarьna ajnaladь.

§ 10. ьj, lj, uv, yv.

Quvraj	kyvlev	qьjsьq	ljle
Suv	yvlev	tьj	klj
Baruv	ketyv	çьjna	вljle

71 Çum s. Baqanadaqь sezderdi oqьp, çuvan çazьlqan eripterdiq qandaj sezderde çazьlatьnьn baiqandar. Tort selem quraqdar. Ol seilemderdiq er qajsьsьna er baqanadan, ez tendevleriq men bir sez alьp kiristiriqder.

72 Çumьs. a) Temendegi engimeni oqьp keciriqder; uv bar sezderdiq astьn bir sьzьqdar, yv bar sezderdiq astьn eki sьzьqdar. в) Astьn sьzqan sezderiqdi bir ьqqaj terip keciriqder.

Burьnqь çəne kəzirgi turmьsьm.

Burьn turmьsьm ote avьr boldь. Turmьs avьr bolqandьqtan bir bajqa çaldanuvqa tuvra keldi. Çalcьlьqqa beryvdi əkem de unattь.

Elyvden asqan əkem avruv cecemnen basqa çaqьn tuvqandarьm bolmadь. Ol kezde çasьm on tərtke çaqa qana çetken. Çasьm on tərtke kelyv muq eken: bajdьn qorlьqьn kere bastadьm; baj urьp soquvdь, kyni tyni çumьs istetyvdi qana biledi. Bajqa bes çьl çumьs istedim. Kəzir avьlda seriktes caruvacьlьqьnda istejmin. Qolьmьzda çumьs malь, savьn malь, tuqьm malь bar. Olardь minip cabuvqa, ajavsьz, avьr çyk tastuvqa çol bermeimiz. Malьmьz kyjli. Egistik, picendik çerimiz de bar. Ykimet bizge qaruv, sajman berdi. Avьl maqьndaj oquv yji, mektep, qulьp bar.

73 Çumьs. Oqьp kecirinder: ьj bar sezderdiq astьn bir sьzьqdar, ij bar sezdiq astьn eki sьzьqdar.

Toquv pəbiriginde.

Məcijneler toqьjdь ermek,
bjazьlap, nəzik ernek.
Tьnbaj çyjtkip, toqьj bermek,
enerli enbek bərin çenbek.

74 Çumьs. Maqal men çumbaqtardь oqьqdar; ьj, ij bar lerdi terip kecirinder. Birdej sezderdi bir aq ret kecirinder.

Maqal.

Kezin avьrsa qolьn tьj, icin avьrsa tamaqьn tьj.

Çumbaqtar.

Attan bijik, ijtten alasa.

Tam ystine bir taqьja tarь septim, tan aiqan son çьjnap aldьm.

Tij desem tijmejdi, tijme desem tijedi.

Kickene qana bezer, dynijeni kezer.

C e c y v : çuldьz, aqca, er, erin.

75 Çumьs. Sezderdi çup—çuvь men durьs telip çazьqdar; uv, yv bar sezderdiq astьn sьzьqdar.

У l g l : çykti buv.

Çykti	tys	Buvaz	çuva
Suvqa	buv	Kək	mal

Sөgyvdi	qoj	Qьzьl	ajuv
	вar	Çaвajь	keryven

76 Çumьs. Bul sөzderdi de çup-çuвь men telip çazьn-dar; ьj,ij вar sөzderdiŋ astьn sьzьŋdar.

Y l g i : Qaвaqan ijt.

Qaвaqan	sьjьr	Alqьr	cij
Savьn	ijt	Uzьn	ıjtelgi
Kyren	cije	Aqac	qьrqьj
Tətti	вije	Qьran	tijek

77 Çumьs. Qalьp ketken sөzderdi orьn-ornьna qojьp kөciriŋder; ьj вar sөzderdi вir вөlek, ij вar sөzderdi вir вөlek kөciriŋder; ьj, ij astьn sьzьŋdar.

Çazqь turьm kyn . . . . Kyn çьlьnsa qar . . . . Ol mektepte . . . . Usta pьcaqtь qajraqqa . . . . Avzь acьlqan çara . . . . Mal çaman suvdan . . . . Temir kөp çatsa . . . . Əkem qat . . . . Ac qasqьr . . . . Tavьq dөndi . . . .

(oqьjdь, acьjdь, cuqьjdь, çьlьjdь, tanьjdь, erijdi, ulьjdь, cirijdi, çanьjdь, çerijdi).

Çuvan sөzdө uv çazьladь; çiŋicke sөzdө yv çazьladь.
Çuvan sөzdө ьj çazьladь; çiŋicke sөzdө ij çazьladь.

78 Çumьs. Ylgi вojьnca sөzderdi өzgөrtip çazьŋdar; uv, yv qandaj sөzderdө çazьlatьnьn вaiqandar.

toqь - toquv	kes -	
çaz -	comьl -	toŋ -
tep -	ic -	tik -
yr -	cuqь -	вaq -
		өt -

or -	eri -	ciri -
kөr -	qon -	qөrь -
kөm -	sav -	oj -

79 Çumьs. Tөmendegi sөzderdi kiristirip sөjlem quraŋdar.

1) Kijiz . . . вuvra . . . çaвuv . . .
2) Ijtelgi . . . çijek . . . cij . . .
3) Duvadaq . . . aq quv . . . suv . . .
4) Radьjo . . . kijno . . . tьjatьr . . .
5) Pijөner . . . вirijgədi . . . çьjьlьs . . .

80 Çumьs. Өzderiŋniŋ oquv kitaptarьŋnan uv, yv, ьj ij вar on sөz tavьŋdar.

§ 11. Qos sөzder.

81 Çumьs. Tөmendegi sөzderdi kiristirip вir neçө sөjlem qurap çazьŋdar.

sьldьr - sьldьr suv	вurq - вurьq caŋ
вuvdaq - вuvdaq tytin	deste-deste egin
curq-curq tesik	tьsьr-tьsьr çyris
dөŋes-dөŋes çer	qucaq-qucaq вav
çamav-çamav capan	вijik-вijik tav

82 Çumьs. Çaqca icindegi sьzьqca men çazьlqan sөzderdi kerekti çerine qojьp, sөjlemederdi kөciriŋder.

Çuvьn . . . çavdь. Yjge . . . çettim. Ol . . . kyldi. Qojdь suvqa . . . çiвerdik. Ol . . . qaradь. Ijtti . . . quvьp çiвerdi. Çumьscьlar . . . taqtaj tildi.

(uzьn-uzьn, toqьtьp - toqьtьp, urьp - urьp, sirkirep - sirkirep, qarq - qarq, çalt - çalt, ərenj - ərenj).

83 Çumьs. Çumьaqtardь kecirinjder, sьzьqca men çazьlqan sezderdi terip çazьndar.

Çumьaqtar.

Qatar - qatar tas qojdьm, çijren attь ьos qojdьm.

Kyldir-kyldir çarqaqьm qartajqanca tozьajdь.

Dymьir - dymьir, tərtev, esenjgeldi ekev, çalьaqajlь çalqьz, qujrьq çyni qundьz.

Kickene qana ьoiь ьar qaьat-qaьat tonь ьar.

Tap—tap taьan at, taьanь çalpaq ьoz çorqa at, izdesem izi çoq, ьavьzdasam qanь çoq.

Cecyv: qulaq, qajьq, kəpyste, tis, mal.

Qos sezder sez maqьnasьn kycejtedi. Olardьj arasь sьzьqca mən (—) çazьladь.

84 Çumьs. Tijisti çerge sьzьqca qojьp kecirinjder

Ylgi Olar qьrqa - qьrqa çerden çyrdi.

Olar qьrqa qьrqa çerden çyrdi. Egincilerge ajaq ajaq suvsьn ьerildi. Atqa miner quv attь mine mine carcattь. Çavьn oqtьn oqtьn çavьp turdь. Man man man man, man ьasqan. cuvdalarьn can ьasqan.

Lek lek yjrek ucьp ьaradь. Qatar qatar qaz ucьp ьaradь. Tizьek tizьek tьna ucьp ьaradь. Top torqaj ucьp ьaradь.

85 Çumьs. Bul da çoqarqь çumьstaj.

Cəken salaq.

Cəkenge ьəri qarajdь. Cəkenge ьəri çarajdь. Cəkennij ysti ьor ьor. Beti saltaq saltaq. Qolь kir kir. Kijimi çьrtьq çьrtьq. Salaqtьqьn ajtqan adamqa: çarajdь; kim qaraidь dejdi.

86 Çumьs. Tөmendegi sezderdi kiristirip səjlem qurandar; erij, suv, uvqalap, can, aluvan, qoçalaq degen sezderdi qos sezge ainaldьrьp sьzьqca men çazьndar.

1. Qar ... kyn ... erij ...
2. Bala ... kijim ... suv ...
3. Ol ... kəz ... uvqalap ...
4. Tyje ... cuvda ... can ...
5. Aspan ... aluvan ... sult ...
6. Tav ... qoçalaq ... tas ...

87 Çumьs. Өzderinnij oquv kitaptarьnnan ja ojlarьnnan dььstarь ezgermej qajtalajtьn ьes qos sez tabьndar. Olardan ьes səjlem qurap çazьndar.

§ 12. Demevler.

88 Çumьs. Mundaqь ma-ma, men, ьən-pən, ycin, cejin, du, qaj degen sezderdi terip çazьndar.

Egin suvaruv ycin əkem kəp kisi men вirge egistikke ketti. Olar egistikten avьlqa qajtarda at pen, arвa men, өgiz вen keldi. Mal qoj kimge вolsa da kerek. Maldь çaqsь kytyv kerek. Bajqaŋdar: malqa vaqьtьnda çem-cəp вerile me? Ol vaqtьnda çajьlьp, suvqarьlьp tura ma? Kej вirevler onь çənsiz minip, ajavsьz çumsaj вermej me?

ma (me, вa-вe, pa-pe), men (sen, pen), qoj (qəj), ycin, cəjin, demevler dəp atalaдь. Demevler вəlek çazьlaдь.

89 Çumьs. Qalьp ketken вezderdi tavьp kəciriŋder: men, вen, pen degen demevlerdiŋ astьn вьzьŋdar.

Ajvandardьŋ qorqanuvь.

Myjiz вen syzedi. Ajaq pen . . . . Tьrnaq pen . . . . Tis pen . . . . Tавan men . . . . (tarpьjdь, tьrnajdь, tistejdi, teвedi).

90 Çumьs. Səz ьŋqajьna qaraj men, вen, pen demevlerin çazьp kəciriŋder.

Y l g i : Ajьrpьlan men ucadь.

Ajьrpьlan Pojьz Keme	Derçaвil At Qajьq	çyzedi, ucadь, çyredi.

91 Çumьs. Suravlarrqa avьzca çavap qajtarьŋdar; demevlerdiŋ вəlek çazьluvьn aŋqarьŋdar.

Ne çyjrik:

1. Өgiz вe? at pa?
2. at pa? pojьz вa?
3. pojьz вa? aptamaвil me?
4. aptamaвil me? ajьrpьlan вa?
5. ijt pe? qus pa?

92 Çumьs. ma-me вa-вe pa-pe demevlerin вez ьŋqajьna qaraj rettep çazьŋdar. Sonan soŋ вerilgen suravqa çavap çazьŋdar.

Y l g i : Telgiram sьmь uzьn вa? qьsqa ma? Telgiram sьmь uzьn.

Telgiram sьmь uzьn, qьsqa. Syt qara, aq. Sьzqьc qьjsьq, tyzyv. Kəzir kyn, tyn. Dop domalaq, çalpaq. Kəzir kec, erte. Kyndiz dala çarьq, qaraŋqь.

93 Çumьs. Səz ьŋqajьna qaraj men, вen, pen demevlerin çazьp kəciriŋder. Bulardь aldьŋqь вezder men qoвьp çazвaj вəlek çazьndar.

Y l g i : Av men вalьq avlajdь.

Av . . . вalьq avlajdь. Tuzaq . . . qus ustajdь. Biz . . . nərse tesedi. Kəsev . . . ot kəsejdi. Pec . . . yj çьlьtadь. Dyrвi . . . alьtaqьnь keredi. Toq . . . cam çaqadь. Sьrnaj. . . ən saladь. Qarьndac . . . qat çazadь.

§ 13. Tyвir men çalqjav.

94 Çumьs. Tөmende kezdesetin məktəp degen вezdiŋ ajaqьn вasqa вezder men вajlanьвuv ьŋqajьna qaraj өzgertip çazьŋdar.

Ylgili mektep.

Ylgili mektep- quraƚ, sajmandarъ çetkilikti. Kece ylgili mektep- kəmesije keldi. Kəmesije ylgili mektep- maqtadъ. Basqalar ylgili mektep- ylgi alsъn. Men ylgili mektep- oqъjmъn.

95 Çumъs. Təmende kezdesetin **bar** degen sözdiŋ ajaqъn basqa sözder men majlanъsuv ъŋqajъnъ qaraj özgertip çazъndar.

Men kece sabaqtan soŋ seryvenge bar-. Sen sabaqtan soŋ yjine bar-. Ol da yjine bar-.

96 Çumъs. Baqanadaqъ sözderdi kiristirip söjlem quraŋdar.

Y l g i : Atqa arba çekti. Sъjъrlar suv icti.

Sъjъr-dъŋ	baq-tъm
Sъjъr-lar	baq-tъŋ
Sъjъr-dъ	baq-tъ
At-tan	çek-tim
At-qa	çek-tiŋ
At-ta	çek-ti.

97 Çumъs. Təmendegi sözderdi majlanъstъrъp çazaŋdar.

Y l g i : Men çazdъm.

Men	çaz-dъ	Ol	kör-dim
Sen	çaz-dъm	Men	kör-diŋ
Ol	çaz-dъŋ	Sen	kör-di.

Sözdiŋ maqъnalъ, negizgi bölimi tүbir dep ataladъ. Sözdiŋ maqъnasъz, qosъmsa bölimi **çalqav** dep ataladъ. Çalqav tүbirdiŋ maqъnasъn toltъrъp sözder arasъn majlanъstъradъ.

98 Çumъs. Təmende kezdesetin **egin** degen sözdiŋ çalqavъn tavъp çazъŋdar.

Egin.

Men kece əkem men birge egin- boldъm. Egin- aram cөbin çulъstъm. Egin- urlatpav kerek. Egin- mal tүspesin. Memleketke de, өzimizge de egin- tүsetin pajda kөp.

99 Çumъs. Təmendegi süvretterdi salъstъrъŋda.. Kөcirip köptik çaiqavlardъŋ astъn sъzъŋdar.

Ajuv.

Ajuvlar.

Tylkı.

Tylkiler.

Arъstan

Arъstandar.

Pil.

Pilder.

100 Çumьs. Ylgi вojьnca kөptik çalөavlarьn çazьp kөciriңder. Ujaң dьвьstardan вastalatьn çalөavlardьң astьn вir sьzьңdar, qataң dьвьstardan вastalatьn çalөavlardьң astьn eki sьzьңdar.

Tav—tavlar. Bav—. Qaz—.Oraq—. Ceңgel—. Çip—. Er—. Sulь—. Picen—. Tikenek—. Çuvsan—. Qonaq—. Arpa—. Çygeri—. Bьjdaj—. Tarь—. Cije—. Өrik—. Alma—. Qap—. Torqaj—. Kepter—. Çijek—. Yki—. Kekilik—. Cьвьn—. Cegirtke—. Qurt—. Qumьrьsqa—. Çьlan—. Cajan—.

Tyвirdiң ajaqь ujaң çөne davьstь dьвьs вolsa, çalөav ujaң dьвьstan вastaladь.

Tyвirdiң ajaqь qataң вolsa, çalөav qataң dьвьstan вastaladь.

101 Çumьs. Kөptik çalөavlarьn qosьp kөciriңder.

Y l g i : Qojlar qorada вoldь.

Ne qaj çerde вoladь.

Qoj . . . вoladь. Balьq . . . вoladь. Arqar . . . вoladь. Tьcqan . . . вoladь. Torqaj . . . вoladь.

(Suvda ьiada, tavda, qorada, inde).

TƏRJEMƏGI QAʻELERDI TYZETIP OQUNDAR

Bet sanь	Çolь (qarьdan ьemen ba raj sana qanda)	Basьluvь	Durьsь
5	6	Өcem	Өçem
9	6	tuvrasьndaqь	tuvralь
10	12	ekpindi	ekpini
13	9	(mektep)	(Mektep)
14	2	depterim	dөpterim
16	7—8	lьq ejlem	tolьq sөjlem
17	12	вileti derindi	вilettnderindi
17	4	Ça saң	Çajsan
19	5	tert	yc
20	13	Өktөвiret	Өktөвirөt
20	8	вuvьndarьn	вuvьndarьn terip
20	20	a, ө	a, y
23	23	вas pen	Bas pen
24	2	Qygdek	Gyvdek
„	4	Sьzьqca ornьna	Oтьp cьqqan soң
„	23	çumьsta	çumьs ta
28	27	s çazьndar	çazьndar
28	17	ja, çoq	ja çoq
32	14	nece	necev
„	23	ataldь	ataladь
34	13	вavdьң	вaqcanьң
36	13	durьs	Durьs
35	8	çyrip pe edi	çyrip pe edi?
„	13	s вaz	sabaz
36	29	q, v	q, r
37	8,9,10,11	өripter	dьвьstar
39	1,11	өripterdiң	dьвьstardьң
„	8,9	sezde	sөz de
42	23	çarьq	çarq
„	24	ijt de	ijt te
43	7	Çazьndar	çazвandar
„	22	maqnasь	maqьnasь
44	12	cancam	çancam
46	13	çazaңdar	çazьn ar
48	11	Ө, V	Ө, У
49	5	aldь	aldьda
50	9	avzьn, kөrinedi	kөrinedi
52	9	Gyde—	Gyvde—
52	11	oqьjdь ва—	oqьjdь Ba—
„	15	cьrь—ь	çarь—ь
54	4	tendevlerin	tandavlarьң
„	22	tastuvqa	tasьtuvqa
57	22	Çuvьn	Çavьn
59	5	Top	Top top
63	18	вoldь	вoladь
64	15	qataң вolsa	qataң dьвьs вolsa
64	18	вoldь	вoladь

MAZMUNЬ

Birinci çьl.

Bet

§ 1. Səjlem 3
§ 2. Səjłemdegi səzderdiŋ bajlanьsь 12
§ 3. Calqь esimderdegi bas ərip 14
§ 4. Buvьn çəne səzdi tasьmaldav 17
§ 5. Dьbьs 20
§ 6. J, V, dьbьstarь 21
§ 7. Ьj, Ij, Uv, Yv çazьluvь 23
§ 8. Dьbьs pen ərip 24
§ 9. Davьstь, davьssьz dьbьstar 25
§ 10. Çuvan çəne çiŋicke səzder 26

Ekinci çьl.

§ 1. Suravlь səjlem 28
§ 2. Lepti səjlem 33
§ 3. Davьstь çəne davьssьz dьbьstar 36
§ 4. Çuvan çəne çiŋicke davьstь dьbьstar 39
§ 5. Qataŋ çəne ujaŋ davьssьz dьbьstar 41
§ 6. Çuvan çəne çiŋicke səzder 44
§ 7. O—U, Ө—Y 46
§ 8. Ь, I 48
§ 9. Səz ajaqьnda kelmejtin ujaŋ dьbьstar: в, d, g, oŋ 50
§ 10. Ьj, Ij, Uv, Yv 53
§ 11. Qos səzder 55
§ 12. Demevler 58
§ 13. Tuвir men çaloŋav 61

БИБЛИОТЕКА
№ 328
Бугубаева Ж. Т.

Отв. редактор Джубанов Тех. ред. Никешин

Художники: Данилов. Сидоров.

Набрано, сверстано и отпечатано в типографии № 1. гор. Алма-Ата З. № 4235 Издат. № 113 Уполлито № 1-733. Ответственный корректор Автор. Отправлено в печать 27/IX-33 г. Передано в работу 9/X-33 г. Группа А19 Сгатформат А5 Печатных листов 4. Тираж 190000. Печатных знак. в листе 41600.